

УДК 316.42

Сергій Кримський

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЛАД АНАЛІЗУ ПЕРЕХІДНОГО ПРОЦЕСУ

В статті аналізується концептуальна сітка понять “зміна”, “трансформація”, становлення”, “варіація”, “метаморфоза”, “розвиток”, “катастрофа”, “реформа” та ін., що характеризують сутність перехідного процесу, який охоплює все предметне поле сучасної цивілізації і може бути виділений серед форм динамізму буття у самостійний предмет методологічного аналізу.

Наш час, а точніше друга половина двадцятого сторіччя, демонструє ще небачену за масштабами, глибиною та фундаментальністю трансформацію світових історичних процесів та макрочивілізаційних утворень. Здається, що формаційна сталість соціальних систем втрачається назавжди.

Така формаційна несталість зустрічалась і в попередні епохи світової історії. Але зараз вона вписана в перехід від другого до третього тисячоліття і супроводжується безпрецедентним вибухом соціальної енергії та волі до змін.

Вже не можна говорити просто про окремі наукові революції, що пов’язані з атомною енергетикою, виходом у Космос, комп’ютеризацією, новими виробничими матеріалами тощо. Революція має початок та кінець у межах певного відрізка часу. Але зараз ми не бачимо кінця та краю революційним змінам у пізнанні та практиці. Тут уже йдеться про докорінний переворот у виробничих (якщо мати на увазі не тільки матеріальне, а й духовне виробництво) можливостях людства на зламі тисячоліть. Майбутнє дедалі більш підпадає під логіку технічної раціональності, логіку перманентних перетворень, що випливають з природи техносфери. Світова історія все більше набуває рис вихоря науково-технічних змін, ритміки інновацій, що стали умовою стабілізації виробництва та способу життя. З незвичайним розмахом наростає швидкість історичних подій. Майже кінематографічно змінюється політична карта світу; адже у другій половині двадцятого століття виникло більше половини існуючих зараз держав. Швидко трансформується і структура міжнародних відносин, яка визначається вже взаємодією цілих регіонів Європи, Азії та Америки.

Суспільне буття охоплює стрімкий потік інформації, що породжує миготіння вражень динамічного світу, свідомість плинності його предметної сфери та її телеекранних образів. Відбу-

вається інформаційно-електронна “дематеріалізація” предметно-чуттєвого світу, заміщення його рухомою ілюзорністю шоу-буття, астральними тілами телебачення та кінематографії, комп’ютерної графіки та показниками шкал приладів. Змінюється предметність і об’єктів споживання; значна їх частина обертається до людини не так своїм природним функціонуванням, як функціональними якостями, бо вони виступають як символи престижу та моди. Виникає ціла промисловість престижного споживання.

Це зростаюче заміщення “твердої” надійності природних тіл “бліпами” екранних ефектів, кліпів, ефірних трансляцій відповідає “розмитим” перехідним ситуаціям суспільного буття, його нормативної невідрегульованості, швидкій зміні співвідношення успіху та поразки, динамізації потреб, імперативу безперестанних новацій, мобільності та спонтанності подій сьогодення.

Одже, прискорення ходи світової історії, процесу трансформацій соціальних структур, колізії між минулим та майбутнім, інформаційно-електронна “дематеріалізація” багатьох аспектів предметно-чуттєвої сфери ведуть до проблематизації людського буття, його ненадійності та вразливості, формуванню ідеології перехідності, маргінальності суспільного існування. Тим самим на передній план сучасності висувається в глобальному масштабі проблема перехідних процесів. І визначається ця глобальність не просто зламом тисячоліть, а трансформацією типів цивілізацій, рангів культури та самого історичного буття, яка його супроводить.

В сучасній історії йдеться про перехід від індустріальної до постіндустріальної цивілізації (так званого “інформаційного суспільства”), від біполярного до системного світу з ядром (розвиненими країнами) та периферійним оточенням, від капіталістичного та постсоціалістичних суспільств до цивілізації соціально-зорієнтованого ринку та загальної для всіх країн лібераль-

ної демократії, від звичайної культури до метакультури.

Обвальне наростання інновацій в сучасному світі не тільки актуалізує питання висвітлення динаміки буття, а й визначає необхідність його концептуалізації, розробки понятійного апарату його дослідження. Ситуація потребує введення більш детальної концептуальної сітки розкриття феномена динамізму, коли поняття “розвиток” диференціюється низкою доповняльних уявлень. Серед них і виділяється концепт “перехідний процес”, який стає істотною ланкою методологічного аналізу феномена зміни, перетворення та трансформації систем, особливо в соціальному світі.

При концептуалізації явищ динамізму визначено спочатку вихідні поняття “процес” та “розвиток”. Під процесом ми будемо розуміти усяке перетворення у часі, що характеризується в термінах стану та зміни. Різновидами процесу є насамперед рух (тобто зміна як така), становлення (взаємодія буття та небуття при виникненні певних станів), розвиток (саморух), прогрес (поступальний розвиток, що орієнтований на досягнення більшої довершеності в ієрархії можливих форм досконалості), морфогенез (тобто переструктурування систем) та перехідний процес, що має свою розгалужену концептуальну сітку.

Базовим серед усього цього багатоманіття понять є категорія “розвиток”, хоч її зміст поки що не може претендувати на точне, незаперечне визначення. Уявляється доцільним таке розуміння даної категорії: розвиток — це насамперед внутрішньо детермінований процес якісного перетворення певних об’єктів (речей, станів, подій, явищ, ідеальних цінностей тощо) аж до виходу до іншого статусу їхнього існування (інобуття); процес, який характеризується кумулятивністю (здатністю збагачення за рахунок вбирання переробленого змісту попередніх фаз процесу), наростанням ступенів свободи й індивідуалізації його (процесу) елементів та розширенням диференціації самого предмета змін відповідно його включенню в більш універсальні зв’язки цілого (тотальності).

Зрозуміло, такий процес не може поширюватися на все і всяке буття, бо тоді все існуюче було б втягнене в процес збагачення та удосконалення з тенденцією до найвищих кульмінацій (омега-пунктів за термінологією Тейяр-де-Шордена) довершеності. А це передбачало б введення якогось “causa finales”, чи, навіть, визнання космологічного доведення Бога. Тому ще Ф. Енгельс обстоював ідею коловороту стосовно Всесвіту.

Розвиток є притаманний локальним ділянкам Всесвіту, його конкретним утворенням. Це не заперечує головного, що розвиток виступає

як концентрований вираз змін і включає їхні універсальні моменти, в тому числі феномен перехідного процесу. Останній хоч і може розглядатись у виділеному вигляді як самостійний предмет аналізу, але передбачає існування розвитку як принципу своєї довершеності, повноти й визначеності.

Перехідний процес — це ті перетворення, зміни чи трансформації, що генетично пов’язують (як мінімум) два стани стабільності системи, один з яких є вихідним, а другий — результативним, кінцевим чи цільовим (при соціальних змінах). Він характеризується:

а) варіативністю, розмаїттям шляхів, форм, моделей та виявів просування до стану стабільності;

б) структурною напруженістю чи, навіть, розхитуванням вихідних структур (межею якого може бути хаос);

в) опозицією неорганізованого та впорядкованого матеріалу, стихійності та програмованості змін, а відповідно соціальної сфери переходів — мірою легітимності та нелегітимності процесів;

г) “кентавроподібністю” утворень перехідного процесу, виникненням явищ, які сполучають риси протилежних тенденцій, аспектів, вимог.

Прикладом останнього може бути перехід від регіональних (локальних) цивілізацій до сучасної планетарної макроцивілізації, що характеризується креолізацією західних (ринково-ліберальних, сциєнтистсько-інноваційних) та східних (духовно-релігійних і традиційно центристських) цінностей. Виявом цього є так званий “конфуціанський капіталізм” на Сході чи змішана, соціально-ринкова економіка країн СНД, що орієнтована на приєднання до західного світу.

У природі типовим перехідним, змішаним об’єктом є мавполюдина як ланка антропогенезу чи феномен “хвиля — частинка” у вимірвальних процесах переходу від уявлень мікро до образів макросвіту.

Істотною особливістю перехідного процесу, як і розвитку взагалі, є наявність у ньому наскрізних елементів, котрі об’єднують минуле, теперішнє та майбутнє процесу. Ще з часів Гегеля утвердилась думка, що розвиток відбувається за спіраллю. Але ж у центрі цієї спіралі немає дірки. Розвиток завжди накручується навколо наскрізних, фундаментальних структур, цінностей, тем. В культурі, наприклад, наскрізною є триада Істина — Добро — Краса.

В кожному епоху історія може виявляти різні змісти цих цінностей, але тематично вони не сходять з арени культурних процесів.

Фізика в історії природознавства постійно зберігала свою найважливішу програму — ди-

наміку, яка при усіх переходах від фізики Аристотеля до Ньютона і далі — до квантово-релятивістських уявлень завжди визначалась вивченням закономірностей розподілу речовини у просторі. А розвиток природознавства в цілому перманентно характеризувався змістовним збагаченням та різними моделями атомізму, еволюціонізму, постулатів збереження речовини і енергії, ідей ефіру та симетрії, хаосу й порядку, структур арифмотизації та геометризації тощо.

Усю весвітню історію пронизує опозиція Заходу та Сходу, загальнолюдські етичні цінності, структури так званих “первинних колективів” — родини, общини, земляцтва, етносу. З економічного боку наскрізними для всіх перетворень господарської діяльності є структури товарно-грошових відносин і така форма як парцела — селянське господарство, що засноване на власній праці.

Вказані наскрізні структури і форми можуть бути названі архетипами. Це такі утворення, які при усіх історичних варіаціях свого змісту окреслюють перспективи розвитку і тому характеризуються як цінності, що не тільки передують теперішнім фазам того чи іншого процесу, а й визначають його майбутнє. Важливість архетипів особливо помітна в трансформаціях національних феноменів та в культурному розвитку.

Урахування архетипів пояснює і таке явище перехідних процесів у соціальній сфері, яке деякі дослідники називають “соціальним полем” трансформації. Так, чеський вчений Петро Штомпка характеризує соціальне поле як середовище, що включає норми, цінності, ідеали, імперативи, артикуляції, легітимізацію та переформулювання ідей, кристалізацію, затвердження та перегрупування можливостей, розподіл та впорядкування соціальних ієрархій¹. Однак таке середовище буде дуже аморфним утворенням, якщо не вводити архетипічне ядро вказаних цінностей. Відношення до архетипів може бути (звичайно, одним з інших) показником форми перехідних процесів. Так, збереження всього фонду архетипів певного соціального поля того чи іншого процесу (при відповідній зміні його змістовного наповнення) характеризує еволюційну форму розгортання перехідних процесів. А мінімізація чи навіть знищення архетипів фонду розвитку є ознакою катастрофічної форми процесу.

Зрозуміло, катастрофічна форма не визначається тільки неіацією архетипів. Це складніше явище. Ми вживаємо термін “катастрофічна форма” переходу, не ототожнюючи її цілком з феноменом катастрофи як такої, бо ставимо поряд з нею і революцію.

Різниця між цими двома різновидами катастрофічної форми переходу полягає в тому, що

катастрофа завжди позначає регрес, розрив історії, паталогічну мутацію перехідного процесу, а революція, при всій своїй обвальній природі, може відкривати певну прогресивну перспективу².

В природному процесі еволюції видів прикладом такої катастрофи була масова загибель динозаврів. У цивілізаційному процесі катастрофічною була загибель крито-мікенської цивілізації внаслідок геологічних потрясінь та військових поразок. В історії Київської Русі справжньою катастрофою держави була монголо-татарська навала. Не менш катастрофічною була чума та продовольча криза в Європі в 14 столітті.

Взагалі катастрофічна форма перехідного процесу відзначається гранично скороченою фазою проміжних подій, вибуховими змінами, розвалом нормальної регуляції і саморегуляції процесу та включенням (у кращому разі) нових ракурсів причинно-наслідкової взаємодії. За такого переходу порушується в процесі перетворень оптимальне співвідношення впорядкованого та хаотичного аспекту на користь останнього. А в соціальних перетвореннях це порушення стосується ще рівноваги між легітимними та нелегітимними, програмованими і непрограмованими, стихійними та свідомими аспектами перехідного процесу. При цьому лінія відхилення від оптимальності у співвідношенні вказаних аспектів завжди в катастрофічних переходах є невідзначеною.

Як феномен аномалії чи паталогії катастрофічність в перехідному процесі є явищем неймовірним. Справді, всяка соціальна революція, як доведено історією, спочатку здається неймовірною. Але якщо вона (внаслідок несподіваних пускових чинників) починається, то з’являються джерела самотворення стихійних подій, які швидко розвалюють стабільність системи і розширюють імовірність катастрофічних процесів. Інакше кажучи, в катастрофічних переходах діє своєрідний конус імовірностей, який окреслює вібрацію коло нуля ймовірності початку процесу і розширення масштабів імовірностей в міру просування до фіналу.

Альтернативою катастрофічного переходу є еволюційна форма перехідного процесу, яка передбачає поетапні зміни системи при поступовому поширенні цих змін на всю сферу функціонального та структурного рівня її існування. Поетапність еволюційного переходу може визначати різні фази вияву перетворень стосовно елементів системи, або на рівні структур та функцій, чи в їх сумісному плані, але неодмінно поступово.

Ці різні вияви еволюційного переходу заповнюють з класифікаційного боку проміжну зону

між категорією руху та розумінням розвитку. До них належать такі явища:

1) Метаморфоза (колообіг форм процесу типу “Товар — Гроші — Товар” чи біологічних утворень від кокона до гусениці та метелика і знову до кокона).

2) Варіація (просування процесу за рахунок зміни периферійних елементів при збереженні основного змісту. Прикладом тут може бути ідея Лакатоса, який вважає, що перехід між теоретичними системами в науці визначається науководослідницькими програмами, які захищають варіативним полем гіпотез головне, “жорстке” ядро положень вихідної фундаментальної теорії. В біологічній еволюції перехідні процеси здійснюються (якщо брати типовий приклад) за рахунок варіативної зміни особин популяції.

3) Трансформація — істотна структурна переробка систем, яка (виходячи за межі простого перегрупування її елементів) перетворює шляхом зміни зв'язків, відношень, опосередкувань (чи, навіть, умов детермінації) організацію і функції вихідного формоутворення. Трансформація є типовим перехідним процесом у галузі знання, культури, соціальної еволюції.

Характерним прикладом трансформації в сфері переходів теоретичних систем знання є принцип перманентності. Він розкриває формування ланцюгів перетворень однієї теорії в іншу на базі встановлення загальних для всієї множини теоретичних систем, закономірностей. Ці закономірності визначають збереження деяких типових властивостей, притаманних усім теоріям протягом усього ланцюга їх перетворень. Тому кожна наступна теорія лише збагачує попередню. В результаті ці теорії структуруються в напрямі послідовного узагальнення так, що кожна наступна система включає попередню при збереженні зворотного переходу, коли попередня теоретична система визначається як частковий випадок наступної. Така перманентність перетворень має, наприклад, місце при переході від арифметики натуральних чисел до арифметики дрібних чисел і комплексних чисел. Принцип перманентності реалізується і на переході від двозначної логіки до тризначної і так далі до n -значної.

В більш поширеному варіанті логічний аспект епістемічної трансформації здійснюється у передумові введення принципів заборони (типу неможливості “вічного двигуна” чи руху зі швидкістю, що перевищує швидкість світла). Ці принципи становлять певні правила дії, які визначають сферу можливого і неможливого. Таке визначення дозволяє порівнювати нові предметні галузі, що досліджуються, з добре відомими з метою виявлення умов переносу алгоритмів перетворення з однієї теоретичної системи на іншу.

Ці переноси алгоритмів перетворення і характеризують особливий випадок трансформаційного переходу від однієї теорії до іншої. Так алгоритм “пошуку в кінцевому лабіринті”, що виник в алгебрі, був потім перенесений у сферу логіки, з наступним застосуванням у структурній лінгвістиці. А з неї вказаний алгоритм був перенесений на теорію генетичного коду. У всіх цих випадках було встановлено трансформаційні переходи між відповідними теоріями.

Істотним чинником логічної трансформації теорій є формалізація, яка, перетворюючи структуру вихідної теорії (за рахунок зміни її аксіоматичного базису), розширює предметне поле її застосування. Така формалізація теоретичних засад ньютонівської фізики до рівня аналітичної механіки дозволила створити лагранжеві методи аналізу теорії аналітичних контурів та через Гамільтонів формалізм одержати евристичні засоби розробки квантової механіки³.

Верхнім рівнем формалізації теоретичних систем є перетворення їх у логіко-алгоритмічні теорії з управляючою функцією стосовно змістовно-предметних теорій. Тут виявляється важлива риса всякого трансформаційного перехідного процесу. Він передбачає чинник управління чи програмування, хоч і може відбуватись у стихійному варіанті. Стосовно суспільного буття, в тому разі, коли управління є невід'ємною частиною соціальної трансформації, вона набуває статусу реформи.

Прикладом такої керованої трансформації може бути реформування постсоціалістичного суспільства в напрямі західноєвропейської парадигми розвитку. В її нормальному варіанті це реформування передбачає не конфронтацію соціальних програм (притаманних соціалізму) та ринкової стихії вартісної регуляції, а поєднання цих чинників у формі перехідної і змішаної соціально-ринкової економіки. Остання і поєднує соціальне управління з боку держави з ринковою саморегуляцією ринкових процесів.

Важливого значення в трансформаційних процесах соціального реформування набуває встановлення оптимального співвідношення росту й стабільності. Проблема тут, як показав Ю. Пахомов, полягає в тому, що зокрема монетарна стабілізація може відриватись від своєї основи — економічного росту і перетворюватись на самодостатній чинник. А це веде до неплатежів, безробіття, падіння попиту, підриву економіки та навали імпорту, тобто до економічного руйнування. Саме такий процес відбувається зараз в Україні⁴.

Отже, стабільність не повинна перетворюватись у статичність. На Заході іноді спеціально виводять економічну систему з рівноваги з

метою провокування нових процесів. Взагалі, стабілізація не повинна передувати ростові в процесах соціального реформування.

Соціальна трансформація в сучасному світі повинна відповідати умові сполучення державного управління економікою з вільним рухом капіталу на ґрунті ринкового саморегулювання. Тут діють глобальні закономірності трансформації планетарної макророзвитку, в якій, за висловом Дж. Гелбрайта “соціалізм” великих корпорацій доповнюється вільним підприємництвом дрібних фірм. Тим самим стихійний аспект трансформаційного процесу не відкидає необхідності державного управління. В Японії, наприклад, у 80-х роках держава регулювала більш ніж 10 000 позицій в галузі ціноутворення, імпорту, положення основного капіталу.

Річ у тім, що соціальна трансформація має варіативну природу, створює проблемне поле множини варіантів, іноді таких, що суперечать один одному. І тут є необхідним вибір, селекція варіантів. Тим більш, що трансформаційний процес пов’язаний із соціальним експериментуванням та конструюванням. Тому управління соціальним перетворенням є необхідною компонентою трансформаційних актів.

Одним із шляхів керованої соціальної трансформації (тобто процесу реформ) є метод паралельного переносу в актах взаємодії традиційного (попереднього чи, умовно кажучи, “старого”) досвіду та нововведень, тобто інноваційного, “нового” досвіду. Ця взаємодія означає, що попереднє (“старе”, традиційне) не знищується, а перетворюється паралельно введенню інновацій. А вони розгортаються при постійному порівнянні з успіхами чи невдачами реформування старого ряду та переносу успішних результатів з одного ряду (старого, яке реформується) на другий ряд реалізації — нового.

Взагалі, не все те, що передує новому (і є, нібито, старим) підлягає подоланню чи переглядові. Адже в процесах розвитку є наскрізні елементи, які, хоч і йдуть від минулого, але окреслюють контури майбутнього. Є, зокрема, наскрізні цінності цивілізації, які визначають саму цивілізованість певних соціальних систем. До них належить громадянський аспект функціонування держави в її організуючому соціумі, позитиві, товарно-грошові відношення, загальнолюдська етика, права людини, релігія, національна культура тощо. Всебічне використання цих цінностей у трансформації постсоціалістичних країн є не поверненням до капіталізму, а прогресом у напрямі сучасної планетарної макророзвитку.

Відповідно треба вказати і на перевірені, надійні, стабільні суспільні явища, які не підля-

гають переоцінці в силу своєї освяченості всесвітньою історією. До них належить, наприклад, вартісне саморегулювання економіки, державна підтримка великих соціальних чи технічних програм, приватна ініціатива та ділова самодіяльність людей, ідеї рівності, свободи, братерства та солідарності. В культурно-епістимічному відношенні такі освячені історією явища мають гідність класики, класичної спадщини, тобто набувають статусу ідеалу.

Цікаве в цьому контексті свідчення видатного фізика П. Еренфеста, який близько спілкувався з найвидатнішими реформаторами сучасного природознавства — Ейнштейном, Бором, Гейзенбергом. На питання — чим відрізняються ці творці нової фізики від звичайних вчених, він відповів: “...Їх можна назвати консерваторами, так дбайливо вони ставились до класичних пояснень, до кожної цеглини будівлі класичної фізики. Для них нові речі є необхідними тому, що вони добре знають старе”⁵. Це і є найкраще розуміння трансформаційного процесу, коли перетворення старого йде не методом його зовнішнього знищення, а шляхом логічного, внутрішнього виходу з нього на ґрунті необхідності, відкритої завдяки попередньому досвіду.

В трансформаційних процесах, що відбуваються в галузі культури та історії цивілізації є феномени так званого “подвигу пробудження” (Гегель) минулого, тобто процес наявності в сучасності адекватного змісту певних явищ минулого. В результаті вони стають для теперішнього часу більш органічними, ніж вони були для попередніх епох. Так, у 19 столітті саме таке сталося з музикою Баха, яка актуалізувалась майже через 200 років після свого народження тому, що, як виявилось, потребувала музичного інструментарію нашого часу. Глибше зараз розкривається творчість Т. Шевченка, в якій (крім усього іншого) раніш ігнорувались його віршування біблійних псалмів, як і релігійна тематика взагалі. Актуалізувались у наш час і деякі аспекти творчості Ф. Достоєвського. Показовим є нове значення барокової культури та нова оцінка діяльності Мазепи в сучасній Україні. Саме тому О. Мандельштам писав: “Іноді кажуть: це чудово, але це вчорашній день. А я кажу — вчорашній день ще не наступив, його ще не було в адекватній нашому часі формі”⁶.

Отже, трансформаційний процес включає і знищення, і переробку старого, і його адекватне відтворення, і гібридизацію старого та нового, тобто змішані форми. Трансформаційний рух є багатоваріантним. Це не тільки рух до нового, а й модернізація старого та традиціоналізація інновацій, пробудження потрібного минулого, вивільнення його від рис стародавності та зни-

щення невинуватих форм теперішнього чи утопічних перекичень того, що вважають майбутнім. “Соціальні зміни,— за формулюванням П. Штомпки,— виявляють злиття множинних процесів з різними векторами, які частково розходяться, частково зближуються, частково підсилюють чи знищують один одного”⁷.

У трансформаційному процесі завжди є можливість зворотного руху від нового до старого і не тільки в негативній формі його консервації, а й у позитивному вияві його модернізації. Так, в сучасній макроцивілізації трансформація соціальних систем у напрямку вестернізації, “парадигми західного суспільства” викликає зворотний процес ісламізації з її фундаменталізмом, консервативними ідеалами. Відбувається і модернізація традиційного, про що свідчить вже згаданий феномен конфуціанського капіталізму: його намаганням вписати в традиційні моральні цінності Сходу сучасну ринкову економіку.

Наочним прикладом модернізації попереднього досвіду є НЕП у соціальній історії Росії та принцип відповідності в сфері трансформації наукових теорій. Принцип відповідності виходить з того, що в новій теорії, яка формується, повинні бути “класичні двійники”, тобто аналогі деяких положень старої теорії. Останні треба використати повною мірою для того, щоб шляхом їх корекції, уточнення (якщо вони будуть при трансформації теоретичних систем давати невизначені результати) одержати формули нової теорії.

Як показав В. Гейзенберг, принцип відповідності є методом найбільшої аналогії між старим та новим знанням, яка будується в результаті екстраполяції класичних уявлень на некласичну галузь. Але оскільки старі уявлення не можуть бути цілком адекватними новій галузі, бувають штучні, навіть фіктивні об’єкти модельного ґатунку, на яких ці уявлення виповнюються за межами старої теорії⁸. А потім ведуть пошук часткового збігу деяких рис вказаних модельних об’єктів з емпіричним матеріалом нової теорії. Тією мірою, якою цей збіг здійснюється, розвивають окремі положення нової теорії і встановлюють логічні межі застосування старих уявлень.

Отже, перехідний процес з необхідністю включає штучні, фіктивні об’єкти. І це особливість не тільки епістемічних, а й соціальних трансформацій. Оскільки перехідний процес відбувається між двома станами стабільності, що мов два береги окреслюють потік перетворень, то перехід від одного “берега” до другого потребує певних орієнтирів. А вони визначаються не тільки реальними подіями, а й мріями, ідеалами, надіями і, навіть, ілюзіями.

Людина не може орієнтуватись за зірками, що падають. Тому створюється міф про нерухомі зоряні орієнтири Неба. Тут реальність переплітається із сподіваннями. Перехідний процес включає віртуальну реальність всього того, що нездійснене, але є бажаним. Так, на початку формування США як країни, пише американський історик Д. Буртін, “Америка породжувала багатоманіття надій, оскільки була принадливим об’єктом ілюзій. Карта Америки складалась із незаповнених просторів, які ще слід було заповнити. Але там, де бракувало реальних фактів, виникали міфи”⁹.

Це переплутування реальності та ілюзій, зокрема, в утопічній формі, підкреслює інший американський дослідник Л. Мамфорд. “Ми ніколи не досягнемо полюсу, на який вказує стрілка компасу — пише він.— Точно таким самим чином ми, поза сумнівом, ніколи не будемо жити в утопії. Але коли б не існувало намагніченої голки, ми навряд чи зуміли мандрувати. Безглуздо думати, що ми розправимося з утопією, стверджуючи, що вона існує тільки на папері...”¹⁰

Суть не тільки в тому, що всяке буття — це колаж реальності з утопією (інакше реальність була б надто божевільною). Річ у тім, що в соціальному бутті (і це один з парадоксів соціології) з уявних ситуацій випливають реальні наслідки, про що, наприклад, свідчать біржові паніки внаслідок пліток тощо.

Цей феномен поєднання реального та ілюзорного чи утопічного досить виразно розкривається в соціальних трансформаціях. У самій реальності перехідного процесу, як свідчить досвід реформ у постсоціалістичних країнах, утворюються фіктивні об’єкти типу інфляційних банкнот, ілюзій трастових обіцянок, химерних фірм тощо. Об’єктивуються різні ілюзії від утопій технократичного процвітання до гіпертрофії національних сподівань та міфологізації минулого.

Отже, перехідний процес характеризується наявністю крім нормальних, поширених у тій чи іншій галузі феноменів, специфічних різновидів об’єктів, до яких належать не тільки змішані (такі, що об’єднують протилежні риси), “кентавроподібні” предметні утворення, а й ілюзорні, фіктивні чи штучні об’єкти. Відповідно такій специфічній предметній галузі перехідного процесу існує, як ми бачили, широка концептуальна сітка теоретичної репрезентації цього процесу. До неї належать поняття “зміна”, “перетворення”, “становлення”, “розвиток”, “катастрофа”, “метаморфоза”, “варіація”, “трансформація”, “реформи”, “революція” тощо. Це і дає підставу виділення феномена “перехідний процес” у самостійний предмет методологічного дослідження.

Примітки

- ¹ Штомпка П. Социология изменений.— М., 1966.
- ² Це розрізнення було введено Ю. Пахомовим. Див.: Пахомов Ю., Крымский С., Павленко Ю. Пути и перепутья современной цивилизации.— К., 1998.— с. 231—232.
- ³ Див.: Крымский С. Б. Научное знание и принципы его трансформации.— К., 1974.
- ⁴ Див.: Пахомов Ю., Крымский С., Павленко Ю. Пути и перепутья современной цивилизации.— К., 1998.
- ⁵ Цит. за: Андронов А. А., Мандельштам Л. И. Теория нелинейных колебаний. // Известия АН СССР.— Сер. Физическая.— Т. IX.— 1945.— № 1—2.
- ⁶ Мандельштам О. Слово и культура.— Собр. соч.— М., 1991.— Т. 2.— С. 224.
- ⁷ Штомпка П. Социология социальных изменений.— Цит. вид.— С. 266.
- ⁸ Таким фіктивним об'єктом була, наприклад, планетарна модель атома, за допомогою якої Н. Бор почав створювати квантову теорію.
- ⁹ Буртин Д. Американцы: национальный опыт.— М., 1993.— С. 285.
- ¹⁰ Цит. за: Оршанський Д. Архітектурно-філософська утопія Райта // “Человек”.— 1993.— № 1.— С. 97—98.

Sergey Krymsky

**CONCEPTUAL BUILD
OF THE ANALYSIS OF TRANSIENT**

In article the conceptual grid of concepts “change”, “transformation”, “variation”, “development”, “accident”, “reform” and so on is analyzed, describing essence of transient, which covers all subject field of a modern civilization and can be allocated among the forms of dynamism of life in an independent subject of the methodological analysis.